

KİTAP TANITIMI

Tanıtan: **Ramazan ADIBELLİ**
Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dinler Tarihi Araştırma Görevlisi. E-mail: adibelli@erciyes.edu.tr

Jacques WAARDENBURG, *Des dieux qui se rapprochent: introduction systématique à la science des religions*, Labor et Fides, Genève 1993, (Religions en Perspective; 7), 210 s.

1930 yılında Hollanda' da doğan Jacques Waardenburg, Hukuk tahsilinden sonra 1952'de Amsterdam Üniversitesi'nde Teoloji öğrenimini tamamlamıştır. Uzun yıllar (1950-1970) Uluslararası Dinler Tarihi Derneği (IAHR)'nin genel sekreterliği görevinin yürüten Waardenburg, Amsterdam Üniversitesi profesörlerinden ünlü fenomenolog C. Jouco Bleeker'in danışmanlığında Fenomenoloji ve Dinler Tarihi alanlarında mastır öğrenimini tamamlamıştır. Bundan sonra Leiden Üniversitesi'nde, La Haye Institute of Sociale Studies'de ve Paris Ecole Nationale des Langues Vivantes'da Arap Dili ve İslamî Tetkikler alanında ihtisas yapmıştır.

Waardenburg, birçok Arap ülkesini ziyaret ettikten sonra Paris'te Louis Massignon'un danışmanlığında araştırmalar yürütmüş, 1961'de Amsterdam Üniversitesi Teoloji Fakültesi'nde *L'Islam dans le miroir de l'Occident*** (Batı'nın Aynasındaki İslam) konulu teziyle doktor unvanına hak kazanmıştır.

Birçok üniversitede görev yaptıktan sonra 1987 yılında Lozan Üniversitesi Teoloji Fakültesi'ne Din Bilimi Profesörü olarak tayin edilen Waardenburg'un muhtelif dillere tercüme edilen birçok eseri ve iki yüze yakın makalesi bulunmaktadır. Waardenburg, 20 Haziran 1995'te *İslam ve Hristiyanlık, Bir Diyalogun Meçhulleri**** konulu son seminerini verdikten sonra yaş haddinden emekliliğe ayrılmıştır.

Jacques Waardenburg'un incelediğimiz bu eserinin tarihçesi kısaca şu şekildedir: Aslında bu eser, 1986 senesinde Almanca olarak yayımlanan *Religionen*

** Jacques Waardenburg, *L'Islam dans le miroir de l'Occident. Comment quelques orientalistes occidentaux se sont penchés sur l'Islam et se sont formé une image de cette religion : I. Goldziher, C. Snouck Hurgronge, C. H. Becker, D. B. Macdonald, Louis Massignon* (Batı'nın Aynasındaki İslam. Birkaç Müsteşrik İslam'ın Üzerine Nasıl Eğilmiş ve Bu Din Hakkında NASIL Bir Fikir Edinmiştir). Paris-La Haye, Mouton, 1. bsk. 1961. (Recherches méditerranéennes. Études ; 3) ; 2. bsk., 1963. XVI+374 s. ; gözden geçirilmiş ve ilaveli 3. bsk. 1970. XIV+381 s.

*** Jacques Waardenburg, "Islam et christianisme. Les inconnu(e)s d'un dialogue", *Islamochristiana* 21, s. 75-86.

*und Religion***** isimli eserin tercümesinden ibaret olacaktı. Ancak Almandan Fransızcaya yapılacak bir tercümenin çok sağlıklı olmayacağını düşünen yazar, Lozan Üniversitesi'nde öğrenim gören bir felsefe öğrencisiyle beraber adı geçen eseri yeni bir şekle sokarak incelediğimiz bu kitabı vücuda getirmiştir (s. 9).

Günümüzde Din Biliminin hâlâ genel bir epistemolojisi bulunmadığını üzümlere ifade eden yazar, kısmen de olsa bu çalışma sayesinde bu eksikliği gidermeye çalıştığını ifade etmektedir (s. 120). Ona göre bu kitabın esas amacı "din" fenomeninin rasyonel bir şekilde tetkik edilmesi için bazı metodolojik ilkeler tespit etmektir (s. 7). Söz konusu eserde önemli araştırma akımlarını tasvir etmek ve konuları örneklerle açıklamak suretiyle Waardenburg, "herhangi bir hayranlık veya nefret duygusundan uzak bir şekilde bilimsel olarak incelenmeyi hak eden bir fenomeni ele almaya" çalıştığını ifade etmektedir. Bu kitabın diğer bir amacı ise Din Bilimindeki incelemenin bazı yönlerini tanıtmaktır. Bundan dolayı kitapta, belirli dinler ve dinî fenomenler üzerinde durulmayarak her bir konuyla ilgili kaynaklara sık sık göndermeler yapılmıştır (s. 8).

Jacques Waardenburg'a göre tarihî araştırma, karşılaştırmalı araştırma, bağlamsal araştırma ve hermenötik araştırma olmak üzere dört temel yaklaşım kullanan Din Biliminin amacı, tam anlamıyla insana has bir fenomen olan din hakkında bilimsel bir ilgi uyandırmak, dinî alanla ilgili bilimsel ciddiyete sahip kritik bilgiler üretmek ve nihayet, kişiler veya topluluklara yabancı bir bakış açısı empoze etmeksizin onların hayatlarının anlamını nasıl ifade ettiklerini kavramaktır (s. 9). Beş bölümden oluşan bu eserin ana hedefi bu dört yaklaşımı kısaca tanıtmaktan ibarettir.

"Religion et Science des Religions" (Din ve Din Bilimi) başlığını taşıyan birinci bölümde (s. 11-51) Waardenburg, "gerçek" ve "gerçek üstü", "tabii" ve "tabiat üstü"nü bir birinden ayıran Batı kaynaklı düşünce kalıplarının her kültüre tatbik edilmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Bu tür ikili bölümlenmelerin meselâ Hinduizm felsefi geleneğinde olduğu gibi bütün dinî sistemlerde uygulanamayacağını belirten yazar, Din Biliminin, "başka" bir realiteye gönderme yapma, tecrübeler ve normlar gibi üç temel kategoriyi barındıran din kavramının sınırlarını çizmesi gerektiğini bildirmektedir. Zira yakın bir zamana kadar Din Bilimi, tüm dinleri genel bir din kavramına sıkı sıkıya bağlanarak tarif etmeye çalışmış ve bu yaklaşımından dolayı da Felsefe ve Teolojiye bağımlı hâle gelmiştir (s. 23).

Waardenburg, dinleri incelemek üzere dört temel yöntemin bulunduğunu ifade etmekte ve bunları şu başlıklar altında toplamaktadır: 1) olgusal tecrübî araştırma, 2) "dinin realitesi" üzerine olan araştırma, 3) sosyolojik ve antropolojik araştırma, 4) hayat pratiği ile dünya yorumu olarak din üzerine araştırma (s. 18).

**** Jacques Waardenburg, *Religionen und Religion : systematische Einführung in die Religionswissenschaft*, Berlin-New York : W. de Gruyter, 1986, (Sammlung Göschen ; 2228), IV+277 s.

Bu giriş mahiyetindeki bilgileri verdikten sonra dinî fenomeni tanımlayan yazar, bu fenomenin açıklık kazanması için yukarıda adı geçen dört yaklaşımı (tarihî araştırma, karşılaştırmalı araştırma, bağlamsal araştırma ve hermenötik araştırmayı) ele almaktadır. Ona göre dinî tetkiklerde bu dört yaklaşımın birlikte kullanılması, tarihselcilik, fenomenolojizm, fonksiyonalizm ve ideolojileştirici teoriler gibi indirgemeci yaklaşımları önleyecektir (s. 26).

Bu aşamadan sonra Waardenburg, önemli şahsiyetlerin isimleri ile görüşlerini özet olarak ele alıp Din Biliminin geçmişten günümüze kadarki tarihinin ana hatlarını çizmektedir (s. 26–42).

Eserin "La Recherche Historique" (Tarihî Araştırma) başlığını taşıyan ikinci bölümünde (s. 51–76) Din Biliminin en önemli yaklaşımlarından biri olan tarihî araştırma üzerinde duran yazar, M.S. XIX. asra kadar Din Biliminin, çoğu zaman dinlerin tarihini incelemekten ibaret olduğunu ve yine bu asırda dinlerin tarihî realitesini kavramak arzusuyla Dinler Tarihinin doğduğunu bildirmektedir. Özellikle başlangıç döneminde Din Bilimi araştırmalarının temel hedefi, en eski kaynaklara doğrudan ulaşmaktır. Bundan dolayı bu dinlerin ilk durumlarını mümkün olduğunca gerçeğe yakın bir şekilde yeniden kurmak arzusuyla metinlerin, yazıtların, arkeolojik kalıntıların peşine düşülmüştür. Tarihî dinlerde, metinler başlıca kaynakları oluşturmaktadır. Bundan dolayı Din Biliminin ilk on yıllarında araştırmalar kutsal metinlerin muhtevası, oluşumu ve kökeni üzerine eğilmiştir. Böylece yeni kaynaklar elde etme, mümkün olduğunca çok metni orijinal dilinde okuma ve büyük ölçüde metinleri yayımlama çalışmalarına ihtiyaç duyulmuştur (s. 52). Waardenburg'a göre bir dinin tarihini öğrenmek isteyen kişi birçok dinî metin türünü, tarihî gelişimini, bu dinin ait olduğu geleneksel çerçeveyi ve profan tarih ve literatürle kurduğu ilişkileri incelemek durumundadır. "Dinî" literatürün bu şekilde tarihini kurmak, önce farklı metinlerin analizini daha sonra da bu literatürün içinde doğduğu tarihî çevrenin incelenmesini gerektirir. Öncelikle yazarların yaşamış oldukları dinî ve kültürel merkezler ve muhataplar dairesi, daha sonra da söz konusu topluluklar ve yazarlar için metnin rolü incelenir (s. 53). Özet olarak tarihî araştırma metodunun amacı şu şekilde belirtilmektedir: bir taraftan dinlerin kökeni ve gelişmesinde tarihi realiteye ait olanı, diğer taraftan da bu gelişim üzerine siyasî, ekonomik, sosyal veya kültürel boyutlu dış faktörlerin tesirlerini eleştirel bir biçimde tespit etmek (s. 51).

Diğer taraftan bu bölümde yazar, tarihî ve coğrafi kriterleri göz önünde bulundurarak yeni bir din tasnifi sunmakta (s. 60), tarihî süreç içerisinde bu dinleri etkileyerek değişime uğratan ve yeni dinî oluşumları doğuran faktörleri örnekler vererek izah etmektedir.

Eserin üçüncü bölümü, "La Recherche Comparée" (Karşılaştırmalı Araştırma) başlığını taşımaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere bu bölüm karşılaştırmalı araştırmayla ilgilidir. Karşılaştırmalı araştırma, sadece bir dine has olan fenomenin neredeyse hiç bulunmadığını göstermiştir (s. 77). Bir nesne, bir davranış veya bir fikir hakkında bilgi noksanlığı durumunda karşılaştırma yöntemiyle bu

unsurlar hakkında bilgi elde etmek için benzer verilere müracaat edilmekteydi. Bu yöntem özellikle, klasik, antik ve "ilkel" dinlerin veya kaynak eksikliğinden dolayı doğrudan yorumlanamayan fenomenlerin incelenmesinde kullanılmıştır (s. 80).

Yazar, taraflı karşılaştırmanın hedefinin neredeyse her zaman kendi değerler sistemini ve kendi dinini doğrulamak olduğunu bildirdikten sonra bilimsel karşılaştırmayı ele almakta ve üç karşılaştırma türünden bahsetmektedir:

- 1- Olgular arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koyup bunları görünen müşterek özelliklere sınıflandıran ve iyice belirlenmiş daha genel kategoriler altına koyan *dış karşılaştırma*.
- 2- Müşterek unsurlara anlam farklılıklarını ilave eden *analitik karşılaştırma*.
- 3- İnsanların dünyaya attedikleri anlamları tespit eden *anlam karşılaştırması*.

Waardenburg'a göre karşılaştırma yöntemi ancak karşılaştırılan fenomenlerle içerisinde buldukları sosyo-kültürel bağlamda bir benzerlik varsa isabetli olmaktadır. Bundan dolayı en iyisi aynı doğaya ait olan (meselâ eski Yakındoğu) veya benzer hayat tarzı üzerine kurulu olan (göçebeler, ziraatçılar, vs.) dinî olguları karşılaştırmaktır. Farklı kültürlerde bulunan benzer unsurları karşılaştırmak da galiba mümkündür. Ancak böyle bir durumda karşılaştırma sadece dinî olgularla sınırlı kalmayıp, bu unsurların ait oldukları kültürleri de ilgilendirmelidir (s. 86).

Önemli bir husus da başlangıç döneminde, her ne kadar Din Fenomenolojisinin metodunu kullanmış olsa da karşılaştırmalı araştırmanın, fenomenolojik bir araştırma özelliğini taşımasıdır (s. 87). Bu noktanın altını çizdikten sonra yazar, Din Fenomenolojisinin öncülerini ve temel görüşlerini bildirerek bilim dalının tarihini kısa bir şekilde anlatmakta ve bölümün sonunda karşılaştırmalı araştırmanın ele aldığı bazı konulardan örnekler vermekte (yer ve gökyüzü, monoteist dinler, ayin ve ibadetler, hayat ve ölüm) ve bu yaklaşıma has olan problemlerden bahsetmektedir.

Kitabın dördüncü bölümünü oluşturan "La Recherche Contextuelle"de (Bağlamsal Araştırma) (s. 107-147) Waardenburg, bağlamsal araştırmayı ele almaktadır. Ona göre son zamanlarda dinin bazı sosyo-politik yönlerini aydınlığa kavuşturan Sosyal Bilimlerin katkısını araştırma metotlarına dâhil etmenin zarureti ortaya çıkmış ve böylece dinî fenomenlerin sosyal bağlamlarıyla birlikte incelenmesi öngörülmüştür (s. 108). Klasik Din Bilimi, dini, bağımsız bir realite olarak telakki ediyor ve bağlamsallaştırma çalışmalarını çoğu zaman dinî olanın kabul edilemez bir şekilde dinî olmayan sebeplere indirgendiğini savunuyordu (s. 107). Klasik Din Bilimi dini, bağlamından bağımsız olarak düşündükleri için dinin sosyo-politik yönleri hem inananların hem de Klasik Din Biliminin gözünden kaçırıyordu (108).

Bu bölümde ayrıca her birinin öncüleri ve temel görüşleri zikredilerek Din Bilimine Kültürel Antropoloji, Sosyoloji ve Psikolojinin katkıları anlatılmaktadır. Daha sonra bağlamsal araştırmanın yöntem ve metotları üzerinde durulmaktadır.

Bağlamsal araştırma, hem tarihî araştırma hem de karşılaştırmalı araştırmayı kapsamaktadır. Bağlamsal araştırma, dinî fenomenlerle dinî olmayan fenomenler arasındaki etkileşim ve bunları yönlendiren genel kaideler üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşım, belli bir kültür ve toplumda insanların dinî gerçeklik olarak algıladıkları her şeyi ele almaktadır. Böylece bu yaklaşım, sıradan gerçeklikle onun yorumları arasındaki bağlantıları kavramaya çalışmaktadır. Waardenburg, dinî cemaati, dinî bir geleneğe atıfta bulunan farklı bir sosyal grup olarak tarif etmekte ve hem dinî şekil ve ifadelerin hem de genel olarak dinî hayatın bir cemaatin desteği olmadan ayakta durmasının mümkün olmadığını belirtmektedir. Buna göre bir ferdin dini, hemcinsleriyle sürdürdüğü ilişkilerin yapılarıyla sıkı sıkıya bağlıdır (s. 120). Yazar, dinlere bağlamsal yaklaşımda dinî cemaatları oluşturan birçok unsurdan üç tanesini örnek olarak kullanmakta (geleneğe, giriş töreni ve bayramlar) ve bu unsurları bağlam araştırmasının nasıl ele aldığını göstermektedir. Daha sonra cemaat içindeki roller ve dinî otoritelerin (şaman, peygamber, mistik, gnostik, rahip, guru ve münzevî) özellikleri anlatılmakta ve bunların incelemesinde takip edilmesi gereken metodolojik süreç hakkında ipuçları verilmektedir.

Bu bölümün sonunda yazar, şifahî gelenekli dinlerin temel özelliklerini belirttikten sonra dindarlık çeşitleriyle sosyal bağlamlar arasındaki ilişkiler meselesi üzerine eğilmektedir. Waardenburg'a göre bazen dinî bir cemaatin şeklinin tamamen dininden kaynaklandığına inanılmaktadır. Oysa bağlamsal araştırma bunun aksini göstermiştir: cemaatin konumu ve sosyal pozisyonuna bağlı olan, dinin şeklidir.

Kitabın son bölümü (s. 149–183) "La Recherche Herméneutique Appliquée" (Uygulamalı Hermenötik Araştırma) başlığını taşımaktadır. Buraya kadar anlatılan tarihî, karşılaştırmalı ve bağlamsal yöntemlerin her biri araştırma konularını sırasıyla tarihî olarak, karşılaştırılabilir olarak veya bağlam tarafından şartlandırılmış olarak değerlendirmektedir. Bu üç yöntemin her birinde araştırmacı dinî fenomenlerin algılanması ve kavramlaştırılmasının önceden tespit edilmiş kategori gruplarına bağlı olduğunu ispat etmeye çalışmaktadır. Uygulamalı hermenötik O'na göre ise bizzat inananların kendilerinden kaynaklanan yorumlamaları anlamak için geliştirilen bir yöntem olduğunu ifade etmektedir.

Bağımsızlığını kazanmaya çalıştığı dönemde Klasik Din Bilimi için anlam meselesi önemli bir yer işgal etmiyordu. O zamanlar bu tür meselelerin Felsefe ve Teolojiyle alakalı olduğu düşünülüyordu. Fakat Joachim Wach (1898–1955) ve Mircea Eliade (1907–1986) gibi öncüler sayesinde dinî fenomenlerin özünü kavrama (*verstehen*) arzusu neticesinde Din Biliminde hermenötik metot geliştirilmiştir. Bu yöntemle *Verstehen Ekolü* dinî anlamlara ulaşacağını umuyordu.

Yazar, bu açıklamalardan sonra dinî fenomenlerin incelenmesinde kullanılacak olan uygulamalı hermenötiğin beş temel özelliğini, hemen sonra da bu modelin semboller, efsaneler, mitler, mistik şeyler, kutsal metinler ve etik yönelimler üzerinde nasıl uygulanabileceğinin örneklerini vermektedir. Uygulamalı hermenötiğin beş temel özelliği şu şekilde sıralanmaktadır:

1. İster inananlardan ister araştırmacılardan gelsin, araştırmacı mümkün olduğunca var olan tüm yorumlamalardan uzaklaşmalıdır.

2. İncelenen fenomenin ortaya çıktığı toplum dikkate alınmalı, bu toplumun ihtiyaçları ve karşı karşıya kaldığı problemler tespit edilmelidir. Diğer taraftan sosyal yapılar ve toplumun dinle bazen karmaşık olan ilişkisi ortaya konulmalıdır. Böylece kişilerin yaşadıklarıyla asimile edilen dinî anlamlar arasındaki bağlar görülecektir.

3. İncelenen dinî fenomenin içinden çıktığı kültürel ve dinî geleneğe vakıf olunmalıdır. Geleneğe karşı benimsenen tavır, kişiler veya sosyal gruplara göre önemli farklılıklar arz edebilmektedir. Bundan dolayı dinî fenomenler daima birçok anlam taşıdıkları için buna göre ele alınmalıdırlar.

4. Araştırmacı, hem dinî fenomenin içinde bulunduğu toplumla olan ilişkilerini hem de dinî anlamları diğer anlamlara bağlayan ilişkileri değerlendirmelidir.

5. Son olarak araştırmacıya dinî fenomenlerin açık anlamları, yani sözlü olarak din mensupları tarafından ifade edilen yorumlar üzerine eğilmek kalacaktır. Ancak bilinmelidir ki açık anlamların her biri dinî fenomenin birer okumasıdır. Dolayısıyla her açık anlam bir inançtan diğerine önemli bir şekilde değişebilir.

Kitapta bu ilkeler zikredildikten sonra araştırma sürecinin bir adım ilerisi gösterilmektedir: fikirlerin, kişilerin, temsillerin ve davranışların bunları ortaya koyanlar hakkında ne gibi bilgiler verdiğini ortaya çıkarmak. Bu aşamada bilginin evrenselleştirilmesi üzerinde durulmakta ve bu anlama metodunun, dinlerin tamamına nasıl tatbik edileceği gösterilmektedir. Bunun için yazar, dinleri ikiye ayırmaktadır : “açık din” (religion explicite) ve gizli veya “kapalı din” (religion implicite).

Bu bölümün sonunda Waardenburg, önemli bir noktaya dikkat çekmektedir: Falanca kişinin veya sosyal grubun dinini teşkil eden şeyi tespit edebilmek için araştırmacı şimdiye kadar kullanılan alelade kavram ve normatif mefhumlardan tamamen farklı bir din kavramı geliştirmelidir. Böylece her kültür için geçerli olan bir din kavramının zarureti ortaya çıkmaktadır. İncelenen kişilere, gruplara veya cemaatlara, kaçınılmaz olarak indirgemeci veya idealleştirici bir biçimde fenomeni gölgeleyen veya örten normatif Batı kaynaklı bir din kavramını kullanmaktan mutlaka kaçınılmalıdır (s. 182).

Yazar, eserin sonuna "Pour une Recherche Mobile" (Seyyal bir Araştırma İçin) başlığını taşıyan ve adeta kitabın özeti sayılabilen bir ek koymuştur. Ayrıca

Waardenburg, dizinden önce kitabın sonuna son yirmi yılda uluslararası platformda Din Bilimiyle ilgi tartışmaları konu alan zengin bir eserler bibliyografyası eklemiştir.

Sonuç

Birçok Avrupa ve Amerika üniversitesinin Din Bilimi ve Dinler Tarihi bölümlerinde ders kitabı olarak okutulan bu eser, okuyucuyu fazla detaylara boğmadan dinî araştırmalarda uygulanan metotları kısa ama açık, kolay ve anlaşılır bir biçimde sunmaktadır.

Adından da anlaşılacağı üzere Din Bilimine giriş mahiyetinde olan bu kitabın önemli bir boşluğu dolduracağı ve Din Bilimi alanında öğrenim gören herkes tarafından okumasının faydalı olacağı düşüncesindeyiz.